

Izzet Melih Devrim (1887-1966)

İZZET MELİH [DEVİRİM] II*

Martin HARTMANN¹

Türk {Osmanlı} ordusunda kolağası {kıdemli yüzbaşı} Naşit ile varlıklı {ve Şura-yı Devlet / Danıştay üyesi} Nusret Bey'in kızı Behire nişanlıdır. Bu boylu boslu, üstün yetenekli ve sevecen adama, Behire bütün kalbiyle vurgundur. Bir gün, üzücü bir olay yaşanır. Naşit, emniyet genel müdürü {zaptiye nazırı} tarafından kendisinin bir akşam eğlencesinde uygunsuz bir kıyafetle görüldüğünden bahisle, nasıl aşağılayıcı bir biçim-

* Büyük ölçüde Martin Hartmann'ın yazım ve noktala işaretlerine uymaya çalışıldı. Ancak yazarın alıntıladığı özgün metnin yazım ve noktalama işaretleri de -karışıklığa yol açmadığı durumlarda gösterildi. Hartmann, metninde hem köşeli hem de yay ayrıç kullanmaktadır. Dolayısıyla bizim açıklamalarımız diğer bir ayrıç biçimi { } içinde gösterilmektedir. Ayrıca alıntılanan metin yeni harflere aktarılırken çeviri yazı işaretleri kullanılmadı. Söz konusu yazımda uzunlukların gösterilmesinin zorunlu olduğu durumlarda düzeltme işaretinden “ ^ ”, ayın ve hemzelerin gösterilmesinin zorunlu olduğu durumlarda kesme işaretinden “ ’ ” yararlanılmıştır. Yine de yazımda karışıklığa yol açar endişesiyle genelde uzunlukların, ayın ve hemze gibi ses değerlerinin yeni yazıya yansıtılmasından kaçınılmıştır. Önceki sayımızda birinci bölümü yayımlanan söz konusu metin, Mustafa Atiker tarafından çevrilmiştir. Bu ikinci bölüm için bk. Martin Hartmann, “İzzet Melih” Dichter der neuen Türkei, (Yayımlayan: Georg Kampffmeyer), Der Neue Orient, Berlin 1919, s. 74-80. Yan sayfadaki resim: Nevsal-i Millî, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet [İstanbul] 1330/1914, s. 144.

1 Önceki sayıda 53. dipnotta Hartmann'ın sözünü ettiği *Leyla* piyesinin Almanca çevirisini göremediğimizden aynı çevirinin 51. sayfasına gönderme olduğunu belirttiği bir cümle atıldığını belirtmiştik. Şimdi elimize ulaşan çeviri metninden aldatılan kocanın, karısının âşığı Nazmi Bey'e, paşa babasına gittiğinde kendisinin iyi bir banker olduğunu, iyi kâr payı verdiğini söylemesini rica etmektedir. Dolayısıyla atlanan cümle de eklenmesiyle Hartmann'ın adı geçen ifadesi şöyle olacaktır: “Kahramanı Nazmi Bey, yabancılar dairesine büro şefi [bir diplomat, samimiyetle sevdiği soylu ve güzel karısı Leyla'yı kocası banker bir Fransız kadınla aldatmaktadır. Karısıyla ilişkisini bildiğini tahmin ettiğimiz kar payı avcısı Banker, Nazmi Bey'den paşa babasına kendisi hakkına güzel sözler söylemesini rica etmektedir.” Martin Hartmann, Dichter der neuen Türkei, (Yayımlayan: Georg Kampffmeyer), Der Neue Orient, Berlin 1919, s. 69. Ayrıca aynı yerde aldatan Fransız kadının adı Juliette Senise olarak verilmektedir. Oysa söz konusu piyes metninde bu ad Juliette Senire biçimindedir. Ayrıca önceki sayımızın 24. sayfasında *Leyla* piyesini Almancaya çevirenin soyadı Oesterland biçiminde verilmiştir. Doğrusu Oesterheld olacaktır. Düzeltir ve özür dileriz.

de uyarıldığını anlatır; artık böyle bir hayata daha fazla katlanamayacaktır: Hakaret ve teccüs/gammazlık mikrobu taşıyan bu havadan kaçmak, bir an önce nur şehrinde {Şehr-i Nur / Ville Lumière: Paris}yaşamak için yola çıkmak istemektedir. Behire mutsuzdur. Bu dünyada ve insanlar arasında bir belanın yaklaştığını sezecek kadar uzun yaşamıştır ve Naşit'in boş sözlerini, bir çocuğu kandırma denemeleri olarak görür, onlara katılmadığını belirtir. Yalnız Naşit önce Batum'a, amcasını ziyarete gider; oraya varır varmaz da, yerel eğlencelere katılıp gönlünü eğler; bir ağustos gecesi, yazı geçirmek için şehrin yakınındaki köye taşınmış bazı ailelerin verdiği bir balodadır. Naşit, Rus kızı Miliça Nelidovna'yı dansa kaldırır. Baştan çıkarıcı davranışlarıyla Miliça onu avucunun içine alıp parmağında oynatır. Naşit onun yüzünden Paris yolcuğunu geciktirmektedir. Fransız elçiliği tercümanı Mercier ile konuşmalarında, Rus kız, onun kalın kemikli beden yapısıyla bakış ve davranışlarındaki mazlumiyet/zavallılık ve teslimiyetin birbirine karşı oluşturduğu tezattan/karşıtlıktan söz edilerek betimlenir; dahası Miliça'nın aile ilişkileri gösterilir; ancak ne bütün bu anlatılanlar ne de ara sıra gelip Naşit'in gönlünü yeniden okşayan Behire'nin hayali, onu Miliça'dan caydırmaya yetecektir. Miliça'nın Naşit'le oynadığı oyun, çıktıkları bir kır gezintisinde tepe noktasına varır: Ormanın içinde, tahrik olan Naşit, büyülediği hayali soymaya kalkışarak Miliça'nın elbisesini yırtıp çıkarmaya çalışınca; Miliça buna karşı çıkarak "Yoksa bağırırım!" demiştir. Naşit'in aklı başına gelip utana sıkıla özür dileyecektir. Böylece gördükleri aşk rüyası sona erer ve onları karşılayan geleceğe her ikisi de ciddiyetle bakar. (Sayfa 100 vd., bu sevimsiz sahnenin anlatımı da pek sevimsizdir üstelik.) Daha sonra ikisinin arasında geçen uzun bir konuşma vardır. Bu konuşmada Naşit sürekli "sinir" olur. (Bu, yazarın yazmaya bayıldığı bir sözdür ya; üslupçuluğu dolayısıyla "sinirli" sözcüğünü "asabi" sözcüğüyle yer değiştirerek kullanmaktadır.); sonuçta Rus kızı resmî olmayan, yalnızca ikisinin arasındaki bir nişana razı olur {Hartmann, burada ikinci bir zühul eseri olarak "eine öffentliche Verlobung" yani "resmî bir nişan" der. Oysa söz konusu romanda Naşit'in konuyla ilgili cümlesi yeterince açıktır: "Yalnız ikimiz arasında bir söz, ikimiz arasında da bir nişanlanma, o kadar..."²}

Naşit, koşa koşa Miliça'yla evlenme kararını haber vermek için amcası Osman'a gider. İkisi sohbet ederken Naşit'in düşünce ve sözlerinde gözlemlenen toyluk iç parçalayıcı cinstendir. Yazar onu aşk ve aşkın zorlukları hakkında konuştururken ortaya birtakım bayağılıklar dökülüp saçılmaktadır,

2 İzzet Melih [Devrim], *Tezat*, Sabah Matbaası, İstanbul? 1331 / 1915, s. 154.

oysa Osman Amca'nın söyledikleri gerçekten yerli yerinde ve akıllıcadır; tabii hiçbir uyarı kâr etmez. Naşit'i, artık yönünü büsbütün şaşırması, Batum'un Rusya'ya ilhakı/katılma yıldönümünün kutlandığı bayramda görürüz. Naşit biraz da Miliça'nın ısrarı üzerine -Osman Bey bunun bir Türk subayına yakışmayacağını söylese de- bu bayrama katılmıştır {Hartmann'ın "ısrar" sözcüğünü Almancaya, Türkçede 'emretmek, buyurmak' anlamına gelen "befehlen" fiiliyle çevirmesi oldukça abartılı. Bu yüzden burada Hartmann'ın değil, söz konusu romancının anlatımına uyduk.} Naşit, yaptıklarından ara sıra kuşkuya kapılmıyor da değildir: Osman'ın uyarıları yanında bir de babasının suçlamalarını işitecektir. O akşam azap içinde kıvrınmaktadır: Miliça'nın başkalarıyla dans etmesi sonucunda müthiş bir kıskançlığa kapılsa da; Miliça'nın güzel sözleri onu sakinleştirir. Rusların sevinci, içindeki vatanseverlik duygularını uyandırdığından endişelidir: Tarih uyandırdığı yerden ayağa kalkar, düşüncelerinde hep vatan sevgisi anlatılır. Sonrasında Miliça'nın erkek kardeşinin daveti üzerine, subay kulübüne gidecektir. Kız kardeşi ve annesi de oradadır. Kulüpte Naşit Miliça'yla yeniden aşk, kuşku ve kıskançlık üzerine konuşurken Rus subayı Potemkin araya girince Naşit'le arasında müthiş bir söz düellosu başlar; Potemkin soğukkanlılık ve alaycılığını korusa da kavgacı Naşit gittikçe vahşileşmektedir. En sonunda Miliça onları ayırır. Naşit giderken ağzından Miliça'yı küçümseyici ve çirkin bir ifade çıkar: "Pek vatansever ve pek nazik dostların varmış, tebrik ederim!"³ Naşit'in yaşadığı bu olaylardan duyduğu vicdan azabı üzerine, bir de Behire'den mektup gelir: Babası onu bir paşanın oğluya evlendirmek istemektedir. Ancak o bunu reddederken Naşit'in Rus kızıyla ilgili niyetini de açığa vurmaktadır; buna inanası gelmediğini söyler; bunun dışında ortaya çıkabilecek bütün sorunlarla ilgili hayaller kurup derin düşüncelere dalar. (On bir sayfadan daha az olmayan bir mektuptur bu.) Terkedilen Behire sorunu, bütün yaralayıcılığı, can acıtıcılığıyla yanı başındadır artık: Çatışmalarla içinden kopup parçalanmıştır. Akıl ve vicdanın sesi galip gelir. Anne Nelidovna'ya gider. Miliça'nın kendisi ortaya çıkar, Naşit annesinden özür dileyerek safiyane bir biçimde amcası, babası ve Behire'den söz eder. Miliça'ya hakaret edilmiştir. Ağlayarak başını Naşit'in omzuna yaslar, sonra ona sarılır, hırslı öpücükler yağdırır. Naşit, boyun bağının çıkarılacağından kaygılsa da bu öpüp okşamalara karşılık verir. Miliça artık intikamını almıştır: "Git, rica ederim Naşit, çabuk git... Seni bir daha görmek istemem... Lakin beni unutma."⁴ Dışarı atılan Naşit'in artık aklı başına gelir, yolculuğa

3 *age.*, s. 210.

4 *age.*, s. 231.

çıkar: Onu, bir geminin güvertesinde gezinerek önce Paris ve Londra'nın teselli veren ortamında kendini toplayıp eski gücünü kazanmayı sonra da Behire'sine geri dönmeyi düşlerken görürüz. Tam o sırada yemek çanı çalınır. Böylece anlatıyı eğlenceli bir yöne döndürerek, neredeyse romantik ironi denecek biçimde, hem kahramanının hem de okuyucusunun içine ferahlık veren bir kurtuluşla sona erdirme fırsatı doğmuştur. Bitmek tükenmek bilmeyen bir ışıltının içinde ipe sapa gelmez şeyler söylenip durur. Naşit'in nasıl bir insan olacağını öğrenemeyiz; ancak toy delikanlının çok geçmeden yine aynı aptallıkları yapacağı var sayımından hareket etmek yerinde olur. Aşık külhanbeyiyle vedalaşırken hiç pişmanlık duymayız. O, Rieder'in {Dr. Robert Rieder Pascha/Paşa'nın} özelliklerini sıraladığı Türk sinir hastasının tipik bir örneğidir ("Türkiye İçin" I, 300 vd.⁵). Behire'deki kızların sohbet meclisi, eserin en güzel parçalarından (s. 110-127): Altı genç kızın -yüksek bir zümreden gelmeseler de- kendi arasında her kafadan ses çıkarmasına konuşmalarında, Türk kızlarının çektiği sıkıntılar çok somut bir biçimde betimlenmektedir: Tabii o konuşmalarda Avrupalılara küfür de hiç eksik olmaz (s. 124). {Hartmann burada Avrupalılara küfür ediliyor dese de söz konusu sayfada, Avrupalılara karşı "bizi mutlaka ezip geçecekler" dışında sert ya da küfür olarak nitelenebilecek herhangi bir ifade bulamadık.}

Romanın öne sürdüğü tez ve bunu kurgulama becerisine ilişkin ne denebilir? Yazarın kendisinin verdiği bilgilere bakarsak, romanda siyasi bir amaç güdülmektedir. Daha doğrusu 1870'in intikam ruhunu diri tutmak isteyen Fransız romancılarına benzer bir biçimde, Rusların Osmanlı'da açtığı yaraların üzerine parmak basılır (krş. s. 37) {Hartmann'ın verdiği sayfa numarası yanlıştır. Doğrusu: krş. s. 5} Yazar bu kitabıyla nasıl söz konusu sorunun anlaşılmasına hizmet ettiğini düşünmektedir, akıl alır gibi değil. Kahramanı olan Türk subayı, okuyucuyu, elinden gelen her şeyi yaparak Türklere verdiği derste Rusya'nın haklı olduğuna, Türklerin bunu hak ettiğine inandırır; çünkü davranışları vatanseverce olmadığı gibi bir de alabildiğine dengersizdir: Türk subayının, Türklerin toprak kaybının kutlandığı bir bayramda ne işi var? Onu bir kadın uğruna yapması, o sırada sivil olması... Bu mazeretlerin arkasına sığınarak bir türlü öne çıkamaz; Bir Rus subayını konuşturarak onu karşılık vermesi için kışkırtmanın neresi zekice olabilir? Söz düellosu, Türkün kesin yenilgisiyle biter, üstelik bu işin sonunda hayranı olduğu kıza ağır bir hakaret eder. Bütün hâl ve hareketlerinin toplamı bize büyük burunlu, akli beş karış havada bir insan tipini verir. Kahramanımızda haya-

5 Robert Rieder Pascha, Für die Türkei, Selbst Gelebtes und Gewolltes, C. I: Das Krankenkaus Gülhane, Verlag von Gustav Fischer, Jena 1903, s. 300 vd.

tın büyük davalarına ilgiden en ufak bir eser bile yoktur. Halit Ziya, hayranının {İzzet Melih'in} bu aykırı durumunu sezmiş olmalı ki, sözde Alman-Fransız karşıtlığına benzeyen Türk-Rus karşıtlığına hiç dokunmuyor. Yazarının belirtmediği bir şeyin, enine boyuna romanın motifi üzerinde duruyor: Toplum hayatının sorunları. Ancak bununla ne demek istediği de belli değildir. Kitabın hiçbir yerinde böyle bir şey yok. Burada kurgulandığı biçimiyle, düşman milletten bir kıza çıldırmasıya tutulmak, âşık olmak; millî duyuşun büyük davalarının kendi içgüdülerine göre yaşamla tutuştuğu savaşın romanı değil bu. Çünkü elimizde böyle bir çatışmayı hazırlayacak koşullar (Tek başına olmak, maddi ya da manevi türden özel uyarıcılar vb.) bulunmuyor; olsa olsa en çok şu anlamda bir sorundan söz edilebilir: Toy, yönünü yöresini bilmeyen bir insan, yabancı bir ülkedeyken bir kadının kurduğu tuzak sonucu içine düştüğü tehlikelerden nasıl yakasını sıyrabilir? Ama bırakın bu sorunun çözümü için herhangi bir girişimi, sorunun kendisi bile ele alınmaz. Halit Ziya'nın toplumsal sorunlar yüzünden {toplumsal sorunlara dokunma gerekçesiyle} iltifatları, boş laf: Halit Ziya içeriğin yetersizliğini sezinlemişse, yazarını övmemesi gerekirdi; sezinlemediğinden hiçbir eleştiriye rast gelmememiz çok üzücü tabii. Ayrıca İzzet Melih kendisinin *fikrî hikâye* "Gedankenerzählung / Düşünce Anlatısı"nın (arka planında bir düşüncenin işlendiği anlatının) taraftarı olduğunu söylemektedir {Hartmann *fikrî hikâyet* biçiminde okumuştur.}. Kitabını "Balzac'tan beri gittikçe yerleşip yaygınlaşan {İzzet Melih'in kendi sözleriyle: "büyük Balzac'tan beri gittikçe teessüs ve tevessü' eden"⁶ }bu tarzın bir örneği" olarak görmektedir; burada kesinlikle yanlış anlaşılmış bir Balzac var. Balzac yalnızca çağının ve ülkesinin âdetlerini ortaya koyar ve bunu yaparken insanın kalbine girer, gözlemediğini bütün özellikleriyle toplayıp sahici, canlı bir tabloya dönüştürmesini bilir. İzzet Melih'in hayatı ortaya koyduğu yerde, kişiler düz, tavırları yapmacıktır, çünkü zaten kendisi yapmacık tavırlı birisidir. Doğalı olanca şiddetiyle hissetmez. Acaba İzzet Melih, Balzac'ın herhangi bir anlatısıyla ya da örnek aldığı Fransızca bir şeyle daha yakından ilişkilendirilebilir mi? Bunu saptamak neredeyse imkânsız. Onun kitabı; yavanlığı, kişisel üslûptan yoksunluğu, herhangi bir davasının olmayışı ve hayatımızdaki derin sorunların üzerinden büyük bir ustalıkla atlayıp geçişiyle bütün edebiyatlarda ama belki en çok Fransızlarda rast gelinecek türden bir roman. Modern Türk edebiyatçıları arasında genellikle yüksek zümre anlatısı yazma eğilimi egemen (başını Ahmet Mithat'ın çektiği, salt eğlendiriciliğiyle daha alt bir türün varlığı bir yana). Millî-Roman'la birlikte bir sürü mükemmel, çok canlı betim-

6 age., s. 7.

lemeler ortaya çıktı; Kişilerindeki canlılık ve onlara istediği biçimi verebilmesi açısından Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah*'ı çok yukarıda. Mehmet Rauf {*Nevsal-i Milli'de*} ustası Halit Ziya'nın hayat hikâyesini yazarken onun için "Bugünkü nesrin babası şüphesiz odur."⁷ demektedir -konu, ifade / anlatım aracı dil değil de ifade sanatı olmak kaydıyla- haklıdır da (krş. s. 155 vd.).⁸ Ama artık bugünkü sanat anlayışı açısından bu değerlendirmeye bütünüyle doğrudur diyemeyeceğiz; Aka Gündüz gibi kendi ayakları üzerinde durabilmeyi beceren yetenekli kafalar, Halit Ziya'nın peşine takılmaksızın, ondan çok daha iyisini başarıyor. Çok güzel çalışmalarıyla Aka Gündüz'deki (No. 25)⁹ güçlü ifade ve dil, İzzet Melih'in bayağılıklarının oldukça üstüne çıkmıştır. İzzet Melih'in Balzac'a özgü olarak nitelediği "tarz" ile Halit Ziya'nın İzzet Melih'le ilişkilendirdiği "üslup" aynı anlama gelmez: Ünlü modern edebiyat ustasının "ifade tarzı" kavramı da sorunlu; bu durum ancak pek düşünüp taşınmadan hayranımıza karşı onun gönlünü hoş edecek bir şeyler söyleme eğilimiyle açıklanabilir. Bir başka deyişle Halit Ziya, İzzet Melih'in üslubuna mucizevi nitelikler (*üslup* ya da *ifade tarzı*, s. 8, satır 18 ve 19'da her iki kavram yan yana aynı anlamda) atfedip onu göklere çıkarıyor (krş. satır 38). Ben bu söylenenlere katılamayacağım. İzzet Melih'in dili acemice olmasa ve bir tür duygu seline yol açsa da, bu sel hep görmeye alışık olduğumuz bir sel, bir türlü tufana dönüşmüyor. Her taraf Arapça ve Farsça sıfat görevli açıklayıcılarla kaynıyor ve dolayısıyla bu bize, yazarın yalın ve bu yalınlıkla daha büyük bir ifade gücü elde etmeye çalışan, genel çağdaş tutumla ilgili bir fikrinin olmadığını da hissettiriyor. Burada ustasının bıraktığı izlerin peşinde dolaşılıyor. Sayfa 65'te "İyi ki Halit Ziya bir okul kurmadı, üslubu genç kuşaklarca reddediliyor." demiştim ve şimdi de diyorum. Ama İzzet Melih'i saymazsak tabii. İfade tarzı, ustası kadar eski moda ve zor anlaşılır olmasa bile ifade araçları eskidir. Bu türlü araçların içinde en göze batanıysa; Arapça, Farsça ve Türkçe karışık ve artık fosilleşmiş laf salatasının mideye oturan tadı. Ayrıca İzzet Melih'te gözlemlediğim ve Osmanlı edebiyatını bütünüyle tehdit eden bir edepsizlik; bir de ünlü bir adın arkasına sığınıp Osmanlı okuyucusunun gözünde meşruiyet kazanırsa kolayca bir akıma dönüşebilir: Türkçeye kesinlikle ters birtakım Fransızcaştırmalarla güzel Türk dilinin içine ediliyor. Fransızca *c'est...que'nin* kullanımı oldukça yaygın. Dolayısıyla yalnız İzzet Melih'i suçlamak haksızlık olacak (Genelde dil konusunda duyuş

7 Mehmet Rauf, "Halit Ziya Bey", *Nevsal-i Milli*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet [İstanbul] 1330 / 1914, s. 136.

8 Mehmet Rauf, "Şeyh Galip, Şair-i Müceddit", *Nevsal-i Milli*, s. 155-157.

9 Martin Hartmann, *Dichter der neuen Türkei*, (Yayımlayan: Georg Kampffmeyer), Der Neue Orient, Berlin 1919, s. 112-128.

inceliği olan Halide Edip bile bu veba salgınına yakalanmış. ; krş. Benim “Verhunsung des Türkischen / Türkçenin İçine Etmek” adlı yazım NOI S. 11-12, s. 534 vd.)¹⁰ Burada sözünü ettiğim daha çok Fransızca *sang-froid* sözcüğünden {Türkçeleştirilen} *soğukkanlılık* (163. ve 166. sayfalarda sıklıkla), *bir-birimizden o kadar derin bir uçurumla ayrılıyor* (s. 172) ve Fransızcası “sauver les dehors” olan *zevahiri kurtarmak* (s. 183) gibi kullanımlardır; el çabukluğu, göz marifeti zanaatkârane bir hünerle bir çırpıda imal edilerek çağdaştırılan Fransız roman çevirilerinde karşımıza çıkan ve Türkçedeki karşılığı -arak (-erek) olan Fransızca *comme* zarf-fiil / ulaç ekinin kullanımının da Türkçe olmadığını düşünüyorum; özellikle çok tutulan *-rak telakki etmek* biçimindeki kullanımları, bozulmamış bir Türkün anlayabileceğini hiç sanmıyorum; *telakki* demek de doğru olmaz: Türkler sık sık, kendileri için iyi bir şey yapayım derken Arapça söz varlığının ırzına geçer, dahası bu bozuk sözcükleri Arapların kendisi de gerisin geriye alıp yeniden kullanır; bu işlemde bir zekâ parıltısı olmadığı gibi, dürüstlük de yok. Kuşkusuz dil de değişime bağlı bir organizmadır. Kendisini özgürce oluşturmayı sürdürmeli, yabancı çevrelerden kendisine katılımların olacağını bilmeli. Ama sözcükler, dilin ruhunu yaralamadan, hakikaten Türkçeyle düşünüp onu bilen hiçbir Osmanlıya yadırgatıcı, ters gelmeyecek bir biçimde oluşturulmalı. Anlamsız Farsça taklitçiliğinden sıyrıldığında bu hastalık da atlatılmış olacaktır. Bunun için Türk halklarının en önünde yürüyen Osmanlının en önemli ödevlerinden birisi; hemen hiç bilmediği Türk dilleriyle ciddi bir biçimde uğraşmak, o dil hazinelerini bulup ortaya çıkartmaktır.

10 Hartmann'ın yukarıda sözünü ettiği yazısı görülememiştir. Bu konuda, ancak söz konusu kısaltmanın açılımı doğrulanıp yazı elimize geçtiğinde bilgi verilebilecektir.